

O badaniach wielkopolskich „grodzisk stożkowatych”

ANNA MARCINIAK-KAJZER

About the research on motte-and-bailey strongholds in Wielkopolska

Niedługo minie 40 lat od czasu ukazania się na łamach *Fontes Archaeologici Poznanienses* dwóch artykułów wybitnych badaczek średniowiecza profesor Zofii Kurnatowskiej i mgr Aliny Łosińskiej dotyczących badań grodzisk na terenie Wielkopolski. W tej pracy przedstawiono przyrost wiedzy na temat późnośredniowiecznych obiektów typu motte. Porównano stan wiedzy o już znanych stanowiskach i przedstawiono nowo odkryte obiekty.

Słowa kluczowe: archeologia, średniowiecze, dwór rycerski, gródek stożkowaty

Nearly forty years have passed since *Fontes Archaeologici Poznanienses* published two articles about the research on strongholds located in Wielkopolska (Greater Poland), written by two outstanding scholars Professor Zofia Kurnatowska and Alina Kurnatowska. The present study focuses on discussing the problem of the increase in the knowledge of the Late Medieval motte-type sites. The author summarises the information on the already known objects and presents the newly discovered sites.

Keywords: archaeology, Middle Ages, knight's manor, motte and bailey

Już ponad 35 lat temu na łamach *Fontes Archaeologici Poznanienses* ukazał się artykuł wybitnych badaczek średniowiecza – profesor Zofii Kurnatowskiej i mgr Aliny Łosińskiej zatytułowany *Weryfikacja grodzisk wielkopolskich na półmetku* (Kurnatowska, Łosińska 1983). Natomiast dwa lata później wydana została kolejna praca tych autorek omawiająca weryfikacje grodzisk przeprowadzone w latach 1983-1984 (Kurnatowska, Łosińska 1985: 77-84). Niestety, nie doczekaliśmy się kontynuacji tak dobrze zapowiadającego się cyklu. Ponowna lektura wspomnianych tekstów budzi dziś wiele refleksji¹.

Praca z 1983 r. rozpoczyna się znamienym zdaniem: „Wielkopolska jest prawdziwą ziemią grodzisk” (Kurnatowska, Łosińska 1983: 25). Z opinią tą niewątpliwie należy się zgodzić, zwłaszcza w świetle przytaczanych przez autorki danych liczbowych. Liczba zidentyfikowanych w różnych wariantach granic Wielkopolski i na różnych etapach prac we-

ryfikacyjnych grodzisk oscyluje w przedziale 500-600. Archeologia jest taką dyscypliną nauki, w której wszelkie dane liczbowe tracą dokładność jeszcze zanim zostaną opublikowane, tak więc nie będę tu przywoływać liczb jedynie aspirujących do precyzji, zajmę się raczej zjawiskami, które można uznać za bardziej ogólne - bo i poszukiwanie prawidłowości w naszej nauce jest ryzykowne.

Badania weryfikacyjne grodzisk, które opisano w przytaczanych pracach, rozpoczęły się w 1976 r. (Kurnatowska, Łosińska 1985: 77). Tytułowy półmetek to 363 obiekty rozpoznane w terenie. W kolejnych dwóch latach liczba ta wzrosła o 110 obiektów (liczbę taką podano w tabelach, 109 wymieniono w tekście). Bardzo trudno jest precyzyjnie podać, o ile zwiększyła się ta liczba w kolejnych latach. Już w pierwszej z cytowanych prac autorki zamieściły wykresy, które w wyraźny sposób zobrazowały początki trendu, jaki następnie można było obserwować w całej Polsce. Pierwszy z nich przedstawiał liczbę badań wykopalisk o szerokim programie

¹ Artykuł został przygotowany w ramach grantu NCN 2013/09/B/HS3/03572.

badawczym, przeprowadzonych na grodziskach w latach 1946-1982, z podziałem na wykonujące je instytucje. W wyraźny sposób zaznaczona jest tu przewaga ilościowa tego typu prac zrealizowanych w latach 1958-1964. Zapewne jest to zasługą intensywnych badań obiektów wczesnośredniowiecznych w dobie przygotowań do obchodów milenijnych. W następnych latach ilość badań o szerokim zakresie znacznie zmalała. Jednak bardziej sugestywny obraz maluje się, gdy dla porównania spojrzymy na drugi wykres. Tu w r. 1981 mamy ponad dwukrotny wzrost ilości badań „o ograniczonym programie” w stosunku do przeciętnej z lat poprzednich. Kolejny – 1982 r. – jest ostatnim wykazanim. Przyniósł on znaczny spadek, ale należy domniemywać, że z przyczyn raczej polityczno-społecznych niż naukowych, a tendencja wzrostowa ilości badań sondażowych została utrzymana, o czym jeszcze będzie mowa. Autorki usiłowały wprowadzić pewne rozróżnienia dla badań „o szerokim zakresie” i badań „o ograniczonym programie”, jednak już sam fakt, że brane były pod uwagę wszystkie typy grodzisk, w zasadzie uniemożliwił sukces tego działania. Jak słusznie zauważono, zupełnie inny zakres prac będzie wystarczający dla zadowolającego rozpoznania grodziska „stożkowatego”, natomiast innego zaangażowania wymagało będzie duże grodzisko „pierścieniowate” lub „wklęsłe” – bo takiego określenia używają autorki. Tu ponownie można byłoby podjąć dyskusję o prawidłowości stosowanych w archeologii typologii i nazewnictwie, ale pomińmy tę sprawę, która nie raz zajmowała łamy różnych periodyków i nie doczekała się przekonujących wszystkich badaczy konkluzji.

Moim celem nie jest jednak dokładne omawianie tu obu - moim zdaniem ważnych i nadal aktualnych prac. Mogę jedynie zachęcić do ich powtórnej lektury. Przejdźmy do zagadnienia poruszonego w tytule, a mianowicie grodzisk późnośredniowiecznych. W tekstach omawianych tu artykułów, za takowe uznano 37,5% wszystkich opisywanych stanowisk. Autorki zajęły się również chronologią tych obiektów i tutaj najlepiej będzie jeśli posłużę się cytatem:

„Warto też zwrócić uwagę na fakt, że większość grodzisk tzw. stożkowatych, których chronologię udało się w przybliżeniu określić, powstaje najwcześniej w końcu XIII, bądź raczej na początku XIV w. (83,5%) i znaczna ich część istnieje następnie

w XIV i XV w., rzadziej jeszcze w następnym wieku. Tylko nieliczne grody tej kategorii powstają wcześniej. Zaledwie 1 przypuszczalnie należący do tej grupy datowany jest na fazę D (tu przypis do grodziska w Dusinie, ówczesne woj. Leszno [dop. AMK]), 1 na schyłek tej fazy bądź na przełom D/E, a tylko 10 (13,7%) można odnieść do fazy E, przeważnie zresztą fazy E2, zatem najwcześniej do 2 połowy XII - 1 połowy XIII w. Te najwcześniejsze grody stożkowate z reguły nie istnieją długo, trwając jeszcze w fazie F, na ogół nie funkcjonując już w późniejszym średniowieczu” (Kurnatowska, Łosińska 1983: 34).

Według tych analiz rysuje się obraz wczesnego pojawienia się w Wielkopolsce gródków stożkowatych. Być może pierwsze obiekty powstały już w 2. połowie XII w. Wiemy jednak, że były to wnioski wyciągnięte przede wszystkim na podstawie różnie zakrojonych badań „o ograniczonym programie” i przeważnie oparte na wynikach makroskopowej analizy fragmentów naczyń glinianych, bez badań laboratoryjnych.

Ponieważ w tej pracy chciałabym się zająć jedynie obiektami „stożkowatymi”, czyli wywodzącymi się genetycznie z obiektów typu *motte*, przyjrzałam się jeszcze raz opublikowanym zestawieniom. Wyszczególniono w nich 112 obiektów opisanych jako „grodzisko stożkowate”. Dla 98 z nich podano również datowania, przy czym najczęściej stosowanym określeniem jest „późne średniowiecze”, czasami z dodatkowym doprecyzowaniem.

Jak należało się spodziewać, liczba grodzisk, na których przeprowadzono różnie zakrojone badania wykopaliskowe jest znacznie mniejsza, gdyż wynosi zaledwie 19. Ich lista, z lokalizacją według omawianych publikacji wygląda następująco:

1. Barłogi, gm. Konin
2. Bnin, stan. 1, pow. Śrem
3. Chłapowo, pow. Środa
4. Dusina, stan. 1, pow. Gostyń
5. Gosławice I, pow. Konin
6. Koziegłowy, pow. Konin
7. Kunowo, stan. 5, pow. Mogilno
8. Ledniczka, pow. Gniezno
9. Mrówki, pow. Konin
10. Piekary, pow. Turek
11. Rybojady, stan. 1, pow. Międzyrzecz
12. Santok I, pow. Gorzów
13. Santok II, pow. Gorzów
14. Szamotuły-Galowo (Świdlin), pow. Szamotuły
15. Świętne, pow. Konin

16. Trzciel, pow. Międzyrzecz
17. Trzemsze, pow. Turek
18. Wola Piekarska, pow. Turek
19. Żnin, stan. 1, pow. Żnin

Spójrzmy zatem, na ile obraz ten zmienił się po kolejnych 35 latach badań.

Kopiec w Barłogach znajduje się wśród podmokłych łąk w szerokiej dolinie Warty, na wschodnim brzegu jej dopływu – Strugi Zakrzewskiej. Ma wysokość około 2 m i średnicę 31 m. Jest otoczony fosą szeroką średnio na 4 m. Nasyp jest obecnie częściowo splantowany. Na temat tego stanowiska wypowiadało się wielu badaczy (Marciniak-Kajzer 2011: 317-318). W 1981 r. wykopaliska przeprowadził tu K. Gorczyca. Opracowanie wyników badań stało się przedmiotem pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem L. Kajzera dopiero w 2007 r. Chronologię obiektu określono na 2. połowę XIII – XIV w. (Troszczyńska 2007).

W przypadku warowni w Bninie sytuacja jest nieco bardziej skomplikowana. Dysponujemy sporą liczbą publikacji na jej temat. Był tu gród kasztelański funkcjonujący już w X w. na półwyspie Jeziora Bnińskiego. Jego relikty określane są jako grodzisko „wklęsłe” (Krause 1976). W przypadku tego stanowiska, w 1994 r. przeprowadzono kolejne badania, których głównym celem było pobranie próbek drewna do badań dendrochronologicznych (Kara, Przybył 2002/2003). Stożkowaty nasyp, jaki powstał na jego przedpolu od strony „szyi” półwyspu prawdopodobnie już w pierwszej połowie w. XIII w. badacze obecnie chcą traktować jako późniejszy element fortyfikacji wzmacniającej obronność istniejącego już grodu, nie zaś jako samodzielny obiekt typu motte. Miała to być „fermeta” osłaniająca gród właściwy. Kres funkcjonowania tego zespołu osadniczego nastąpił prawdopodobnie dość szybko, bo w drugiej połowie w. XIII. Jednak wyniki datowań dendrologicznych uzyskanych w wyniku ostatnich weryfikacyjnych badań zdają się podważać tę hipotezę. Drewno z podnoża tego obiektu pochodzi prawdopodobnie z 2 połowy X w. (Kara, Krąpiec 2005: 217).

Grodzisko w Dusinie ostatecznie należy uznać za wczesnośredniowieczne, a jego forma, przez W. Kowalenkę określona jako stożkowata (Kowalenko

1938: 200, nr 90), prawdopodobnie została znacznie przekształcona (Kihl-Byczko 1965; Chrzan 2018).

Obiekt położony w Gosławicach (na południe od tamtejszego zamku) był badany przez K. Dąbrowskiego, ale teren ten został zniszczony przez kopalnię węgla brunatnego (Rogalanka 1959). Badania wykopaliskowe miały miejsce w latach 1965-66. Wyniki tych prac nie zostały opublikowane. W nowszej pracy obiekt ten datowany jest na 2. połowę XIII i pierwszą połowę XIV w. (Tomala, Tomala 2018).

W przypadku Koziegłówek autorki przekazały informacje o „grodzisku wklęsłym i stożkowatym”, podając datowanie na kulturę łużycką oraz fazę F wczesnego średniowiecza. Niestety jedyne informacje, jakie udało mi się odnaleźć, dotyczą grodziska pradziejowego na półwyspie w północno-wschodniej partii Jeziora Koziegłowskiego (Izdebieńskiego). Grodzisko w 1937 r. było wizytowane przez J. Kostrzewskiego, który uznał je za średniowieczne (Hensel 1959: 136). Późniejsze badania pracowników Muzeum Okręgowego w Koninie wykazały, że powstanie obiektu należy powiązać z kulturą łużycką, a pojedyncze okazy ceramiki późnośredniowiecznej pochodzą najprawdopodobniej z okolicznych osad (Nowak, Nowak 1968-1970: 85).

Obiekt w Kunowie to kolisty w kształcie nasyp o wysokości około 1 m i średnicy 20-22 m. Otoczony jest fosą, poza którą znajdują się relikty wału szerokiego na 3,5 m. W 1969 r. wykopaliska przeprowadzili tu T. Makiewicz i R. Mazurowski, którzy datowali odkryte tam zabytki na koniec XIII – początek XIV w. Wyniki prac zostały opublikowane (Makiewicz 1970; 1972).

Grodzisko na Ledniczce znajduje się na wyspie Jeziora Lednickiego, w odległości około 200 m na południowy zachód od Ostrowa Lednickiego i 100 m od brzegu jeziora. Jest to wzgórze wyniesione na około 6 m (7 m nad poziom wody). Jego kolistą podstawą ma około 40,5 m średnicy, a płasko uformowany szczyt około 20 m. Od strony północno-zachodniej widoczny jest półokrągły garb ziemny o maksymalnej wysokości 1,8 m i szerokości osiągającej 20 m. Między nim a wzniesieniem znajduje się pięciometrowej szerokości obniżenie (fosa?), którego dno zlokalizowane jest około 0,7 m poniżej lustra wody w jeziorze. W 1966 r. badania ratownicze prowadził A. Nowak. Kolejne wykopa-

liska miały miejsce w latach 1989-1990. W wyniku interpretacji dokonanych wówczas odkryć J. Górecki, M. Łastowiecki i J. Wrzesiński datowali obiekt na koniec XIV – początki XV w. Wyniki badań zostały opublikowane (Górecki, Łastowiecki, Wrzesiński 1995). Wprawdzie nie wykonano dla tego stanowiska żadnych datowań bezwzględnych, jednak bardzo bogaty zbiór odnalezionych tam zabytków ruchomych ułatwił ustalenie chronologii.

Grodzisko w Mrówkach (w starszej literaturze określane nazwą Kownaty) było kilka razy badane powierzchniowo, a w latach 1971-1972 odbyły się tam wykopaliska pod kierunkiem Ł. i A. Nowaków. Sprawozdanie z tych badań nie ukazało się drukiem, jednak stanowisko to ma bogatą literaturę (Marciniak-Kajzer 2011: 388-389). Dodatkowo znajduje się tam obecnie skansen, w którym zaproponowano pewną wizję, jak mogło wyglądać zagospodarowanie przestrzeni na obiekcie typu motte w końcu XIII – do połowy XIV w., gdyż tak datowano funkcjonujący tu dwór rycerski (Gorczyca 1999: 97-99).

Również w Piekarach wykopaliska w latach 1978-1979 przeprowadzili pracownicy Muzeum w Koninie i podobnie jak w przypadku Mrówek, nie ukazało się sprawozdanie z badań. Materiały zostały opracowane w pracy magisterskiej (Rybacki 1984). Grodzisko ulokowane jest wśród łąg nad Wartą. Dolna średnica stożka to około 26 m, a górna zbliżona jest do 10 m. Wysoki na 2,8 m nasyp otacza fosa. Chronologię grodziska określono niezwykle szeroko, bo od XIII do XV w.

Kolejny obiekt, znajdujący się w Rybojadach, był badany w latach 1960-1962 i 1964 przez A. Kołodziejskiego. Stanowisko znajduje się na półwyspie Przysieka (dawniej wyspa) na zachodnim brzegu jeziora Rybojadło. Znacznie zniszczone w części południowej grodzisko stożkowate powstało być może na miejscu wcześniejszego „wkłęsłego”. Od strony południowo-wschodniej czytelne są dwa wały i fosa. Stożek ma wymiary 33 × 40 m. Długość całego założenia, mierzona po osi z północnego zachodu na południowy wschód, wynosi około 80 m, a wysokość stożka sięga 2,5 m. Szerokość wału to 8-10 m, a fosy około 6 m. W wyniku przeprowadzonych wówczas prac odkryto dwa poziomy osadnicze: pierwszy przypadający na IX – XI w. oraz drugi – późnośredniowieczny. W warstwach fazy drugiej

odkryto gruz ceglany. Obiekt w XV w. został zniszczony w wyniku pożaru (Kołodziejski 1962; 1966; 1967b; 1969).

Grodziska w Santoku w wyniku nowszych badań uznano za obiekty wczesnośredniowieczne (Zamelska-Monczak 2017: 529-550), nie będziemy się więc tu nimi zajmować.

Kolejne stanowisko wymienione jest w pracy z 1983 r. jako Szamotuły st. 2 (inne nazwy: Gałowo, Świdlin). Grodzisko znajduje się w dolinie rzeki Samy (Samicy). Pod jego budowę wykorzystano północny cypel wzniesienia, odcinając jego część od strony południowej fosą. Został on podwyższony warstwami nasypowymi o grubości około 2 m. Oprócz fosy założenie otoczone było również wałem o szerokości 7-8 m. W 1973 r. odbyły się tu wykopaliska E. Krausego, J. Bednarczyka i A. Różyckiego, w wyniku których grodzisko datowano od 2. połowy XIV do połowy XV w. Wyniki prac opublikowano (Krause 1987).

W miejscowości Świętne liczne badania powierzchniowe prowadzili: w 1949 r. J. Kamińska, w 1959 r. pracownicy Muzeum Archeologicznego w Poznaniu i w 1988 r. K. Gorczyca. Wykopaliskowe badania sondażowe w 1976 r. przeprowadziła Ł. Pawlicka-Nowak. Sprawozdanie z tych prac nie zostało w żaden sposób udostępnione. Wiemy, że pierwotnie funkcjonował tu gród kultury łużyckiej, mający formę wydłużonego nasypu obwiedzionego wałem. W średniowieczu w jego północno-wschodniej części usypano stożkowaty nasyp, na który materiał wybierano formując dookólną fosę. Kopiec ma kolistą podstawę o średnicy 45-48 m i wysokość 5-6 m. Otaczająca go fosa ma głębokość 2,5-3 m i szerokość około 4 m. Datowano ten obiekt na XIII w. (Marciniak-Kajzer 2011: 435).

Trzciel to miejscowość sąsiadująca z omawianymi już Rybojadami. Grodzisko uformowano wykopując głęboki rów odcinający część piaszczystej wydmy wznoszącej się wśród łąk, na wschodnim brzegu Obry. Uzyskany w ten sposób nasyp ma podstawę kolistą o średnicy 53-55 m i wysokość ponad 4 m. Od południowego wschodu zachował się fragment wału o szerokości 15 m i wysokości 3 m. A. Kołodziejski przeprowadził tu wykopaliska w latach 1959-62 i 1964. W czasie badań rozpoznano dwie fazy osadnicze: pierwsza miała miejsce na

przełomie XIII/XIV-XIV w., natomiast druga przypadała na koniec XIV – XVI/XVII w. (Kołodziejski 1967a).

W Trzemszach znajdujemy grodzisko ulokowane wśród podmokłych dawniej łąk w dolinie Warty. Nasyp o nieregularnym, owalnym narysie ma wymiary podstawy 32 × 37 m, górna płaszczyzna natomiast ma średnicę około 15 m. Kopiec osiąga wysokość do 3 m. Wykopalka prowadziła tu w latach 1975-76 Ł. Pawlicka-Nowak, a badania sondażowe K. Górczycy miały miejsce w 1987 r. Grodzisko było wielokrotnie wymieniane w literaturze, ale wyniki prac terenowych nie zostały opublikowane (Marciniak-Kajzer 2011: 440-441). Stały się one natomiast przedmiotem rozprawy magisterskiej napisanej w 1995 r. przez M. Kocińskiego pod kierunkiem L. Kajzera. W tej bardzo dobrej pracy autor starał się doprecyzować datowanie, które określił na okres od lat 30. XIV wieku do wojny domowej w Wielkopolsce, czyli lat 1382-85 (Kociński 1995).

W Woli Piekarskiej ulokowany na nadwarciańskim łęgu stożkowaty nasyp o kolistej podstawie ma dołem średnicę 35 m, górą 18 m i jest wysoki na 4 m. Otacza go fosa o szerokości sięgającej 17 m i głębokości 1 m. Od południowego zachodu znajduje się rodzaj podwyższenia (podest) o wysokości 0,5 m i szerokości 3 m. Na szczycie widoczne było zagłębienie o średnicy około 11 m i największej głębokości 1,5 m. To stanowisko również było wielokrotnie badane powierzchniowo i jest często wspomniane w literaturze archeologicznej (Marciniak-Kajzer 2011: 451-452). Wykopalka pod kierunkiem J. Rybackiego odbyły się w 1980 r., a wyniki prac zawarto we wspomnianej już (przy okazji omawiania grodziska w Piekarach) pracy magisterskiej. Zaproponowano tu datowanie na XIV/XV – XV w. (Rybacki 1984).

Na grodzisku w Żninie sondażowe badania wykopaliskowe przeprowadzili w 1958 r. K. Kierkowski i F. Maciejewski. Okazało się, że stanowisko jest w znacznym stopniu zniszczone. Nie udało się określić zasięgu ani formy grodu. Stwierdzono, że prawdopodobnie użytkowanie tego terenu rozpoczęła ludność kultury łużyckiej. Najintensywniejszy okres osadniczy przypadał natomiast na wczesne średniowiecze, a zasiedlenie go w późnym średniowieczu określono jako sporadyczne (Hensel, Hilczek-Kurnatowska, Łosińska (red.) 1995: 416).

Wymieniane w omawianych pracach Z. Kurnatowskiej i A. Łosińskiej grodziska były badane wykopaliskowo w latach 1958-1984, czyli przez 26 lat. Zobaczmy, jak po kolejnych 35 latach (1984-2018) zmieniła się stan naszej wiedzy na ich temat.

Przede wszystkim, ze spisu grodzisk stożkowatych należałoby wykreślić sześć pozycji. Bnin, jako „fermetę” grodziska wczesnośredniowiecznego, Dusinę ze względu na wcześniejsze datowanie, podobnie jak stanowiska w Santoku, Koziegłowy, gdzie grodzisko ostatecznie uznano za łużyckie, podobnie jak to znajdujące się w Żninie. Z pozostałych 13 stanowisk, nowe dane z wykopalisk uzyskaliśmy jedynie dla Ledniczki.

W przypadku kolejnych pięciu stanowisk pojawiły się opracowania wyników badań, które, niestety, najczęściej nie zostały opublikowane, poza Szamotułami. Stanowiska w Barłogach, Piekarach, Woli Piekarskiej i Trzemszach stały się przedmiotem dysertacji magisterskich. Ukazał się też artykuł o skansenie w Mrówkach.

Tak wygląda sytuacja stanowisk, na których pierwsze badania odbyły się przed opublikowaniem prac Z. Kurnatowskiej i A. Łosińskiej. Zobaczmy teraz, które z pozostałych wymienionych przez nie grodzisk doczekały się badań terenowych w ciągu ostatnich 35 lat.

Nieco tylko później, bo w latach 1980-1985 zespół naukowy Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej PKZ Oddziału w Szczecinie przeprowadził badania weryfikacyjne 28 stanowisk uznawanych za grodziska, a znajdujących się w południowej części województwa pilskiego - po rzekę Noteć na północy. Prace te potwierdziły istnienie grodzisk stożkowatych w Lubasz, Łeknie, Smogulcu, Żoniu i Danaborzu (st. 2). Za nasypy sztuczne, jednak o nieznanym chronologii, uznano obiekty w Czesławicach, Danaborzu (st. 1) i Wełnie (Cnotliwy 1990).

W Będzieszynie kopiec ziemny położony jest na pograniczu pól ornych i łąk, w odległości około 50 m na południe od niewielkiego ciek wodnego. Nasyp o średnicy u podstawy 32 m i wysokości około 4 m, otoczony jest wypełnioną wodą fosą o szerokości 3,5-4 m. L. Kajzer przeprowadził tu badania weryfikacyjne i wprowadził ten obiekt do literatury (Kajzer 1984: 395-405; Marciniak-Kajzer 2011: 322-323). Sondażowe badania w Czarnuszcze prze-

przewodzący w 1986 r. M. Głosek, L. Kajzer i A. Wójcik potwierdzając średniowieczną metrykę kopca ulokowanego na południe od niewielkiego cieku wodnego - dopływu Lutni. Średnica kopca u podstawy to około 26 m, a wysokość blisko 3 m. Nasyp otacza fosa o szerokości dochodzącej do 5 m, która obecnie jest słabo widoczna. Od strony zachodniej zaobserwowano ślady dodatkowego wału (Tomala 1993: 166; 1995: 70). Ci sami badacze w kolejnym roku pozytywnie zweryfikowali grodzisko w Karminie, gdzie nasyp o wysokości około 2 m i średnicy zbliżonej do 26 m, otoczony jest fosą szeroką na około 7 m. Od strony północno-zachodniej, po zewnętrznej stronie fosy, widoczne jest niewielkie wyniesienie (ok. 0,5 m) przypominające wał (Tomala 1993: 166; Marciniak-Kajzer 2011: 369-370).

W Jankowie Zaleśnym w 1986 r. odbyły się wykopaliska pod kierunkiem G. Teske i J. Tomali, którzy datowali obiekt na XIV-XV w. Kopiec grodziska jest mocno zniszczony i z tego powodu obecnie słabo widoczny w terenie, gdyż jego wysokość osiąga zaledwie około 0,6 m. Znajduje się on w łąkach na zachodnim brzegu rzeczki Kuroch i ma średnicę około 25 m (Teske, Tomala 1987).

Grodzisko w Zieminie o wymiarach 40 × 44 m znajduje się około 65 m na południowy wschód od kanału Obry (Hensel, Hilczer-Kurnatowska, Łosińska (red.) 1995: 378-379). Ma obecnie wysokość około 1,5 m, a od południowego zachodu zachował się fragment wału o szerokości około 10 m i wysokość sięgającej 0,5 m. Sondażowe badania pod kierunkiem M. Kara i W. Dębskiego przeprowadzone w 1987 r. potwierdziły datowanie późnośredniowieczne (Hensel 1995: 378-379). Jednak na stronie Narodowego Instytutu Dziedzictwa (<https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-291882>) widnieje datowanie na wczesne średniowiecze.

W Pszczewie w 2006 r. archeolodzy z wrocławskiej firmy „AKME” przeprowadzili ratownicze badania archeologiczno-architektoniczne potwierdzając datowanie stanowiska na XIII-XV w. (Broda *et al.* 2006).

W Nowym Mieście (1992-1994) i w Zdunach (1997-1998) stacjonarne badania przeprowadził R. Grygiel i ukazało się pełne sprawozdania z tych prac (Grygiel, Jurek 1996; 1999). Nieco inna sytuacja ma miejsce w przypadku Kępna. Badania J. Augustyniaka miały wprawdzie miejsce już w latach

1978-79, jednak nie ujęto ich w wykazie. Ukazały się dwa artykuły, a interesujący zbiór kaflów opracowano w pracy magisterskiej (Augustyniak 1979: 3-10; Kurzawa 1979; Stasiak 1992).

Z nowych odkryć wymienić należy stanowiska w Żernikach-Jaryszkach. Obiekt przed badaniami nie był widoczny w terenie. W czasie wykopalisk odkryto relikty fosy w kształcie okręgu o średnicy 24 m, szerokości od 4 do 5 m i pierwotnej głębokości przekraczającej 1-1,5 m (Stępnik, Dębski 2009: 207-217).

W 2015 r. K. Gorczyca i K. Schellner przeprowadzili sondażowe wykopaliska na grodzisku „Przewłoka” w Żółwińcu. Teren stanowiska jest mocno zniszczony obejmuje fragment wzgórza otoczonego od północy częściowo zachowanymi dwoma wałami i rowami. Odkryto relikty dwóch późnośredniowiecznych faz użytkowania tego stanowiska (Schellner, Gorczyca 2018: 303-309).

Stanowisko w Radzimirze w omawianej pracy z 1983 r. określone zostało jako Gułtowy (Starczanowo). Teren ten, uprzednio kilkakrotnie badany powierzchniowo, stał się przedmiotem eksploracji wykopaliskowej w latach 2002-2012. W wyniku tych prac powstała nowoczesna, interdyscyplinarna monografia (Kowalczyk, Skoczyński, Wyrwa 2017). Jest to kolejny z obiektów, którego powstanie datowane jest na wczesne średniowiecze. Prześledzenie zmian formy ziemnych obwarowań i zabudowy nie jest jednak w tym wypadku łatwe. Kolejne przemiany ukształtowania terenu doprowadziły do zniszczenia wcześniejszych etapów zabudowy i zmiany organizacji przestrzennej. Interesujący nas obiekt późnośredniowieczny, zinterpretowany jako gród kaszteleński, ma jednak formę kopca. Datowany jest dość wcześnie, bo już na schyłek XII w. Jego kres około połowy w. XIV prawdopodobnie spowodowany był przez pożar (Kowalczyk, Skoczyński, Wyrwa 2017).

Dla grodziska w miejscowości Czacz w 1988 r. W. Stępień wykonał dokumentację lotniczą.

Badania wykopaliskowe przeprowadzone po opublikowaniu omawianych prac wykluczyły z listy późnośredniowiecznych grodzisk stożkowatych stanowisko w Kamieńcu, które okazało się być wczesnośredniowieczne (Jaworski 2013).

W obecnych czasach nawet *Informator Archeologiczny* nie jest już podstawowym źródłem informacji o ilości i miejscu prowadzonych badań

terenowych. Czasami nie tylko wyniki, ale nawet informacje o podjęciu wykopalisk, które prowadzone są w związku z inwestycjami, w zasadzie nie trafiają do obiegu naukowego. Dodatkowo lokalne publikacje wydawane w niewielkim nakładzie i trudno dostępne mogą umknąć uwadze. W tej sytuacji nie mogę być pewna, że udało mi się dotrzeć do wszystkich informacji o ewentualnych badaniach interesujących mnie stanowisk. Internet jest wspaniałym, choć czasami bałamutnym źródłem informacji. Z dużą przyjemnością obejrzałam np. krótkie filmy pokazujące grodziska, a wykonane przy pomocy drona i zamieszczone na kanale YouTube przez Marcina Wójcika.

Oczywistym kierunkiem poszukiwań stała się również strona Narodowego Instytutu Dziedzictwa (<https://zabytek.pl/pl>). W tym przypadku jednak niektóre z zamieszczonych tam informacji są dla mnie nie do końca zrozumiałe. Dwa z pośród analizowanych stanowisk opisane są jako pradziejowe. Gębice zaliczono do epoki brązu – dla porządku dodam, że w pracy z 1983 r. nie określono datowania. Natomiast w przypadku Wymysłowa, we wspomnianym artykule znalazł się zapis „grodzisko stożkowate” datowane „p. śr. XIV/XV – XVI”. Na stronie NID podano datowanie „pradziejowe”. Obydwa stanowiska są wpisane do rejestru zabytków.

W przypadku kolejnych kilku miejscowości sytuacja też nie do końca jest zrozumiała. Kolejne obiekty opisywane w omawianych pracach jako grodziska stożkowate, na portalu zabytek.pl opisane są jako wczesnośredniowieczne. Obiekt w Śmiłowie nie miał datowania, natomiast kolejne stanowiska w publikacji datowano na XIV – XV w. (grodziska w Przybrodzie, Powidzu czy Młodasku), natomiast obiekt w Uzarzewie na fazę F. Wymienione stanowiska były już dość dawno wpisane do rejestru, natomiast z późniejszych tego typu działań należy odnotować wpisy dla trzech stanowisk (Mórkowo w 1994 r., Lubonia w 1994 r. i Żoń w 1993 r.).

Niestety, nasza wiedza o pozostałych stanowiskach od czasów opublikowania przez Z. Kurnatowską i A. Łosińską obu prac nie powiększyła się w sposób znaczący.

Działania archeologów, po części związane z nowymi możliwościami, jakie niosą ze sobą współczesne metody badawcze, doprowadziły również

do odkrycia nowych obiektów. Zdjęcia lotnicze, od wielu lat stosowane w archeologii, dobrze wzbogacały możliwości rozpoznawania nowych stanowisk, jednak prawdziwy przełom przyniosły dopiero możliwości korzystania ze zdjęć satelitarnych czy uzyskanych w wyniku lotniczego skanowania laserowego. Przy pomocy tych narzędzi odkrywanych jest coraz więcej stanowisk posiadających własną formę terenową. Niestety, bardzo często kończy się to na indywidualnej satysfakcji osoby ślęczącej nad obrazami zamieszczonymi na geoportalu, którymi dzielimy się z zaprzyjaźnionymi badaczami. Znacznie rzadziej wyniki tych poszukiwań są poddane dalszym „kameralnym” badaniom, a zupełnie wyjątkowo stają się obiektem penetracji terenowych.

Z chwalebny przykładem takich działań, szczególnie interesującym w przypadku tematu grodzisk, mieliśmy do czynienia na terenie powiatu wągrowieckiego. Wyniki tych nieinwazyjnych badań opublikowane zostały w ostatnich latach. Dzięki nim do literatury przedmiotu wprowadzono nowe stanowiska, jak choćby w Dzwonowie, Kobyłkach czy Jeziorkach (Krzepkowski 2018: 311-319; Krzepkowski, Moeglich 2014; Krzepkowski, Moeglich, Kostyrko 2016).

Pora teraz na kilka słów podsumowania, zastrzegając jednak, że dane liczbowe (jak wspomniałam we wstępie) mają charakter jedynie orientacyjny. W okresie do czasu opublikowania omawianych tu dwóch prac znakomitych poznańskich badaczek zidentyfikowano w Wielkopolsce 112 „grodzisk stożkowatych”, z czego na późne średniowiecze datowano 98 z nich. W latach 1958-1984 wykopaliskowe badania przeprowadzono na 19 takich obiektach, czyli na 16% z nich. Kolejne lata badań wykreśliły z tej listy 6 stanowisk, a na jednym badaniu uzupełniono. Tak więc liczba badanych późnośredniowiecznych obiektów typu motte zmalała do 13 (12%). Szersze publikacje omawiające wyniki prac ukazały się dla 5 stanowisk, w późniejszych latach opublikowano jeden artykuł, a dla czterech obiektów powstały opracowania w formie prac magisterskich.

Nawiązując do tego, co napisałam powyżej w kwestii „wykrywalności” nowych stanowisk archeologicznych, nie podejmę się określenia, ile nowych gródków udało się badaczom dodać do ogólnej listy stanowisk. Natomiast badania wykopa-

liskowe przeprowadzono zaledwie na sześciu gródkach, różnie zakrojone „weryfikacje” na jedenastu oraz prace „ratownicze” na jednym. Jak więc należałoby ocenić postęp badań przez ostatnie 35 lat? Chyba nie tylko dla mnie zaskakująca jest konstatacja, że ilościowo badanych archeologicznie stanowisk jest wyraźnie mniej. Liczący się postęp możemy obserwować w zakresie publikacji wyników badań terenowych. Na podkreślenie zasługuje też fakt, że coraz częściej są to badania interdyscyplinarne, w czasie których do współpracy zapraszani są historycy i przedstawiciele dyscyplin przyrodniczych wykonujący specjalistyczne analizy.

Czy jednak przełożyło się to na znaczącą poprawę stanu naszej wiedzy o funkcjonowaniu w średniowieczu obronnych siedzib możnowładczych na terenie Wielkopolski? Nadal omawiane badania nie przyniosły odpowiedzi na kilka kluczowych pytań. Kiedy powstały pierwsze siedziby na kopcach? W przypadku starszych badań fakt braku datowań bezwzględnych jest zrozumiały. Jednak obecnie przyrost wiedzy na ten temat jest zadziwiająco niewielki. W ramach grantu Narodowego Centrum Nauki „Datowanie pierwszych prywatnych siedzib obronnych w średniowiecznej Polsce” udało mi się np. pobrać próbki drewna z fosy gródka w Piekarach. Dały one datowanie na w. XV, choć w tym przypadku miejsce pobrania próbki (fosa, a nie budynek), nie może w sposób pewny wskazywać na czas powstania kopca (Marciniak-Kajzer 2018: 93-111). Nie dysponujemy nadal wynikami szerzej zakrojonych badań, w wyniku których uzyskalibyśmy więcej informacji na temat zaplecza gospodarczego siedzib; nie wiemy również, jak długo model wieżowej siedziby był wykorzystywany. To tylko niektóre z pytań, na jakie jeszcze musimy znaleźć odpowiedzi. Przypomnieć tylko należy, że kwestionariusz podstawowych pytań ułożyła pół wieku temu Janina Kamińska (Kamińska 1978; por. Marciniak-Kajzer 2007). Obecna doktryna konserwatorska, według której archeolog powinien zapomnieć o łopacie i zająć się jedynie badaniami nieinwazyjnymi, nie niesie ze sobą obietnicy poprawy tej sytuacji. Może więc należałoby więcej uwagi poświęcić opracowaniu starszych badań, których wyniki ukryte są w archiwach i na magazynowych półkach. Niestety, pozostajemy ciągle na etapie „pozytywistycznego” gromadzenia danych.

Bibliografia

- AUGUSTYNIAK J.
1979 Wyniki badań wykopaliskowych na grodzisku stożkowatym w Kępnie. W: *Szlakami ziemi kępińskiej*: 3-10. Kępno.
- BRODA M., KWAŚNICA K., MRUCZEK R., STEFANOWICZ M.
2006 *Ratownicze badania archeologiczno-architektoniczne na terenie założenia obronnego w typie zamku „motte” w Pszczewie, gm. loco, stan. nr 1 (nr 76 na obszarze AZP 50-17; gródek stożkowaty z okresu późnego średniowiecza) w 2006 r.* Maszynopis opracowanie na stronie internetowej NID <https://zabytek.pl/pl/obiekty/pszczew-grodzisko>.
- CHRZAN K.
2018 Miejsce w krajobrazie oraz funkcje wczesnośredniowiecznych grodów w dorzeczu środkowej i górnej Obry, Baryczy oraz środkowej Prosnicy w IX i X w. *Przegląd Archeologiczny* 66: 261-282.
- CNOTLIWY E.
1989/1990 Grodziska wczesnośredniowieczne w południowej części województwa piłskiego. Wyniki badań weryfikacyjnych. *Slavia Antiqua* 32: 171-240.
- GORCZYCA K.
1999 Skansen archeologiczny w Mrówkach. *Kronika Wielkopolski* 4(92): 97-99.
- GÓRECKI J., ŁASTOWIECKI M., WRZEŚIŃSKI J.
1996 Gródek na Lednicze. *Studia Lednickie* 4: 197-246. Poznań-Lednica.
- GRYGIEL R., JUREK T.
1996 *Doliwowie z Nowego Miasta nad Wartą, Dębna i Biechowa. Dzieje rezydencji i ich właścicieli*. Łódź.
1999 *Zduny. Późnośredniowieczne i nowożytnie rezydencje właścicieli miasta*. Łódź.
- HENSEL W.
1959 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski Wczesnohistorycznej* 3. Poznań.
- HENSEL W., HILCZERKURNATOWSKA Z., ŁOŚIŃSKA A.
1995 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej* 7. Poznań.
- JAWORSKI K.
2013 Wczesne średniowiecze. W: E. Tomczak (red.), *Archeologia. Górny Śląsk*. Katowice.
- KAJZER L.
1984 Wstęp do badań nad siedzibami obronnymi Kaliskiego (uwagi na marginesie zakończenia edycji Inwentarzy dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego). *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 32(3): 395-405.
- KAMIŃSKA J.
1978 Próba podsumowania nowszych badań nad grodziskami stożkowatymi. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi* 25: 169-177.
- KARA M., KRĄPIEC M.,
2005 Wyniki analiz dendrochronologicznych zabytkowego drewna z wybranych grodów najstarszego Państwa Piastów. (Trzeci etap projektu badawczego). *Fontes Archaeologici Posnanienses* 41: 211-232.
- KARA M., PRZYBYŁ M.
2002/2003 Wczesnośredniowieczne grodzisko wklęsłe w Bninie koło Poznania w świetle dotychczasowych

- ustaleń dendrochronologicznych. *Folia Praehistorica Posnaniensia* 10/11: 255-268.
- KIHL-BYCZKO E.
1964-1965 Badania ratunkowe na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Dusinie w pow. gostyńskim w 1955 roku. *Przegląd Archeologiczny* 17: 207-216.
- KOCIŃSKI M.
1995 *Późnośredniowieczna siedziba obronna w Trzemszach w woj. konińskim*. Maszynopis pracy magisterskiej w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego.
- KOŁODZIEJSKI A.
1962 Wstępne badania archeologiczne grodziska w Rybojadach, pow. Międzyrzecz. *Rocznik Lubuski* 3: 298-311.
1966 Sprawozdanie z działalności zielonogórskiego ośrodka archeologicznego za lata 1958-1964. *Silesia Antiqua* 8: 225-229.
1967a *Trzciel pow. Międzyrzecz w świetle wykopalisk* (informator muzealny). Zielona Góra.
1967b *Wczesnośredniowieczne umocnienia obronne w Rybojadach, pow. Międzyrzecz* (informator muzealny). Zielona Góra.
1969 Sprawozdanie z działalności z zakresu ochrony zabytków archeologicznych w województwie zielonogórskim w latach 1960-1966. *Zielonogórskie Zeszyty Muzealne* 1: 176-183.
- KOWALCZYK A., SKOCZYŃSKI M., WYRWA A.M.
2017 (red.), *Radzim. Gród i wieś nad Wartą*. Dziekanowice.
- KOWALENKO W.
1938 *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej*. Poznań.
- KRAUSE E.
1976 *Materiały do studiów nad osadnictwem bnińskim. Grodzisko stożkowate*. Warszawa.
- KRAUSE E.
1987 Badania archeologiczne grodziszczka w Szamotułach w woj. poznańskim. W: A. Kola (red.), *Średniowieczne siedziby rycerskie w ziemi chełmińskiej na tle podobnych obiektów na ziemiach polskich*: 131-135. Toruń.
- KRZEPKOWSKI M.
2018 Z badań nad późnośredniowiecznym i nowożytnym osadnictwem w powiecie wągrowieckim. Działalność Muzeum Regionalnego w Wągrowcu w latach 2013-2017. W: J. Wierzbicki (red.), *Badania archeologiczne na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej w latach 2013-2017*: 311-319. Poznań.
- KRZEPKOWSKI M., MOEGLICH M.
2014 Zapomniane miasto, wieś i dwór Zwanowo. Przyczynek do badań nad późno-średniowiecznym i nowożytnym zespołem osadniczym w Niedźwiedzinach (przysiółek Dzwonowo), pow. wągrowiecki, woj. wielkopolskie. *Slavia Antiqua* 55: 211-236.
- KRZEPKOWSKI M., MOEGLICH M., KOSTYRKO M.
2016 Nieznana średniowieczna siedziba rycerska Pałuków w Kołybkach, pow. wągrowiecki (stan. 22) w świetle danych teledetekcyjnych oraz źródeł historycznych. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 17: 59-67.
- KURNATOWSKA Z., ŁOSIŃSKA A.
1983 Weryfikacja grodzisk wielkopolskich na półmetku. *Fontes Archaeologici Poznanienses* 32(1981): 25-62.
- KURNATOWSKA Z., ŁOSIŃSKA A.
1982-1985 Sprawozdanie z weryfikacji grodzisk wielkopolskich w latach 1983-1984. *Fontes Archaeologici Poznanienses* 34: 77-84.
- KURZAWA J.
1979 Kępno w wiekach średnich. W: Szlakami ziemi kępińskiej: 11-15. Kępno.
- MAKIEWICZ T.
1970 Kunowo pow. Mogilno. Stanowisko 5. *Informator Archeologiczny. Badania* 1969: 366-367.
1972 Średniowieczne grodzisko stożkowate na stanowisku 5 w Kunowie, pow. Mogilno. *Slavia Antiqua* 19: 227-240.
- MARCINIAK-KAJZER A.
2007 Recepta wciąż aktualna, czyli Janiny Kamińskiej poglądy na metodykę badań średniowiecznych dworów. W: M. Głosek, J. Maik (red.), *Od pradziejów do współczesności. Archeologiczne wędrówki. Studia dedykowane Pani Profesor Marii Magdalenie Blombergowej*: 96-100. Łódź.
2011 *Średniowieczny dwór rycerski w Polsce. Wizerunek archeologiczny*. Łódź.
2018 Czy rzeczywiście najstarsze – weryfikacyjne badania grodzisk stożkowatych. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Archaeologica* 33: 93-111.
- MICHALAK A.
2004 Tzw. grodzisko stożkowate w Pszczewie w świetle źródeł pisanych oraz badań powierzchniowych. W: B. Mykietów, M. Tureczek (red.), *Ziemia międzyrzecka. Szkice z dziejów pogranicza. Materiały z II sesji historycznej zorganizowanej w Muzeum w Międzyrzeczu 15 kwietnia 2004 r.*: 39-48. Międzyrzecz-Zielona Góra.
- NOWAK Ł., NOWAK A.
1970 Badania archeologiczne w pow. konińskim 1968-1970. *Ziemia Konińska, materiały na sympozjum KTR* 3: 81-88.
- ROGAŁANKA A.
1959 *Gostławice pow. Konin. Rozpoznanie konserwatorskie*. Maszynopis w Archiwum Urzędu Ochrony Zabytków w Koninie. Poznań.
- RYBACKI J.
1984 *Grodziska stożkowate w Woli Piekarskiej i Piekarach nad środkową Wartą*. Maszynopis pracy magisterskiej w archiwum Wydziału Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- SHELLNER K., GORCZYCA K.
2018 Badania sondażowe na grodzisku stożkowatym „Przewłoka” (Żółwieniec stan. 1, gm. Ślesin. W: J. Wierzbicki (red.), *Badania archeologiczne na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej w latach 2013-2017*: 303-309. Poznań.
- STASIAK A.
1992 *Zabytki archeologiczne z tzw. grodziska stożkowatego w Kępnie, województwo kaliskie. Analiza kafli piecowych*. Maszynopis pracy magisterskiej w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego.
- STĘPNIK T., DĘBSKI A.
2009 Sprawozdanie z badań archeologicznych późnośredniowiecznej osady rycerskiej w Żernikach - Jarzyskach, gm. Kórnik, woj. wielkopolskie. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 10: 207-217.
- TESKE G., TOMAŁA J.
1987 Janków Zalesny, woj. kaliskie. Stanowisko 1. *Informator Archeologiczny. Badania* 1986: 219-20.

TOMALA J.

- 1993 Budownictwo obronne wschodniego pogranicza Zachodniej Wielkopolski w XIII-XVII/XVIII w. W: T. J. Horbacz, L. Kajzer (red.), *Między Północą Południem. Sieradzkie i Wieluńskie w późnym średniowieczu i w czasach nowożytnych*: 159-168. Sieradz.
- 1995 *Budownictwo obronne powiatu kaliskiego w XIV – XVIII wieku*. Poznań.

TOMALA J., TOMALA P.

- 2015 Budownictwo obronne okolic konina w IX – XVIII wieku. *Konińskie Zeszyty Muzealne* 10: 24-74.

TROSZCZYŃSKA M.

- 2007 *Późnośredniowieczna siedziba obronna w Barłogach, gmina Rzgów, powiat koniński, województwo wielkopolskie, w świetle badań archeologicznych*. Maszynopis pracy magisterskiej w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego.

ZAMELSKA-MONCZAK K.,

- 2017 Umocnienia wczesnośredniowiecznego grodu w Santoku w świetle nowszych badań archeologicznych, W: A. Różański (red.), *Gemma Gemmarum. Studia ofiarowane Profesor Hannie Kóćce-Krenz*: 529-550. Poznań

About the research on motte-and-bailey strongholds in Wielkopolska

Summary

Nearly forty years have passed since *Fontes Archaeologici Poznanienses* published two articles about strongholds located in Wielkopolska (Greater Poland), written by two outstanding scholars Professor Zofia Kurnatowska and Alina Kurnatowska. The articles include brief information about 473 strongholds verified on the basis of field research of various scope – from surface surveys and small verification investigations to excavation research. The authors distinguished 112 sites described as “conical strongholds” and established chronology for 98 of them. The vast majority of those sites date from the end of the 13th century to the 15th century.

As should be expected, the number of strongholds investigated through excavations was much smaller (19 sites). After analysing more recent field investigations, we can present some interesting data. In the years 1958-1984, excavation research was carried out at 19 sites defined as “conical strongholds”, which accounts for 16% of all the strongholds recognised. Subsequent years of investigations resulted in removing 6 sites from this

list and completing the research at one of the sites. Hence, the number of investigated Late Medieval objects of the motte-type decreased to 13 (12%). During this time, publications presenting the results of research were released for five sites; in later years, one article was published, and four sites were studied as subjects of Master’s theses.

The activity of archaeologists, partly linked with new possibilities offered by modern research methods, resulted in discovering further sites. Aerial photography used in archaeology for many years enabled the better identification of new sites, yet the real breakthrough was brought only by the opportunities offered by satellite images and pictures obtained through airborne laser scanning. The number of archaeological sites identified in this way is not known. Researchers rarely publish this information, which is not surprising due to the lack of funds on verification field surveys.

Recent excavation research, which is the most important from our point of view, has been carried out only at six strongholds. Different kinds of “verifications” were conducted at eleven sites, and “rescue” excavation at one. In this context, how should we assess the progress of research over the last 35 years? Probably it is surprising not only to me that during this time significantly fewer sites were examined archaeologically. On the other hand, considerable progress can be observed in the case of publications presenting the results of field research. Importantly, recent studies often reflect an interdisciplinary approach, involving the cooperation with historians and representatives of natural-science disciplines.

Has it translated, however, into substantial improvement of our understanding of medieval knights’ defensive manors in Wielkopolska? The studies carried out so far have not brought answers to some crucial questions. When the first manors on mounds were established? The lack of data concerning the absolute chronology is understandable in the case of the old research, but currently the advance of knowledge on this subject is surprisingly low. We still need the more extensive research that would provide us with further information on the supply base of the seats on mounds or the duration of the tower-seat model. These are only some of the questions which we still have to answer. It should be remembered that the questionnaire with basic questions was developed half a century ago by Janina Kamińska. The current conservation doctrine, according to which the archaeologist should forget about the shovel and only conduct non-invasive investigations does not carry the promise of improving this situation. Perhaps, therefore, more attention should be paid to the study on the older research, the results of which are hidden in archives and on storage-room shelves in museums. Unfortunately, we are still at the stage of a “positivist” data collection.

Autor/Author:

prof. UŁ, dr hab. **Anna Marciniak-Kajzer**, Instytut Archeologii, Uniwersytet Łódzki, ul. G. Narutowicza 65, 90-131 Łódź, anna.kajzer@uni.lodz.pl, ORCID: 0000-0003-1346-9652